

NYELVI HELYZET ÉS AZ IRODALMI NYELV PROBLÉMÁI A ZÜRJÉNEKNÉL

RÉDEI KÁROLY

1. A Komi Köztársaság területe 415 900 km², lakosságának száma 1979-ben 1 119 000 volt (ma kb. 1 200 000). A komi-zürjének lélekszáma 1989-ben 344 519, közülük megközelítően 300 000 (ez a lakosság 25%-a) lakik a köztársaság területén. A Komi-Permjak Autonóm Nemzetiségi Körzet területe 32 000 km², a lakosság száma 250 000. A komi-permjákok száma 1989-ben 152 000 volt, kis részük a Nemzetiségi Körzet határain kívül lakik. A Komi-Permjak Nemzetiségi Körzet lakosságának kb. 60%-a permjak nemzetiségű. 1926-ban a Komi Köztársaság lakosságának 87%-a volt komi-zürjén, ez a szám 1939-ben 70%-ra, 1959-ben pedig 30%-ra csökkent.

2. A demográfiai és ezzel összefüggésben a szociológiai változások természetének megértéséhez kanyarodjunk vissza röviden a múlt század végi állapotokhoz. Az első világháború előtt Oroszországban igen nagymérvű volt az analfabétizmus. 1897-ben a zürjéneknek 15%-a (a férfilakosság 26,2%-a, a nők 3,2%-a) tudott írni-olvasni. Ez a lehangoló statisztikai adat mégis viszonylagos pozitívumot takar: Oroszország népei között írni-olvasni tudás dolgában a zürjének harmadik helyen álltak. A múlt század második felében már volt gyér számú zürjén értelmiség (A. A. Cember, I. A. Kuratov, G. S. Lytkin, K. F. Žakov stb.). Jóllehet az írásbeliség kezdetei a 14. századig nyúlnak vissza, a komi-zürjén és a komi-permják irodalmi nyelv az orosz forradalom utáni szovjet korszakban fejlődött ki. És itt mindjárt egy szociológiai ellentmondással találjuk magunkat szemben. Az első világháború előtt, gyakorlatilag az analfabétizmus korában, a cári feudális és nemzeti elnyomás alatt a zürjén etnikum nem volt olyan veszélyeztetett helyzetben, mint amilyenbe 1939-ben, de még inkább 1945 után jutott.

A komi föld rendkívül gazdag természeti kincsekben (erdő kőszén, olaj, vas). A 20-as évek végéig a lakosság sűrűsége nagyon kicsiny volt. Emlékeztetőül megismétlem: 1926-ban a komi föld lakosságának 87%-a volt komi-zürjén! A szovjet iparosítás kezdetétől fogva nagy arányú migráció indult meg észak felé, így a Komi Köztársaság területére is. Sok orosz, ukrán, fehérorosz stb. bevándorló jött az ipari létesítményekbe. Az idegen munkaerő erősen eloroszosította a lakosságot. Ehhez járult még az is, hogy a komi földön hozták létre a Szovjetunió európai felének legnagyobb büntetőtábor-rendszerét (GULAG), központja Vorkuta volt. A legintenzívebb, szinte katasztrofális lakosságnövelés a 30-as, 50-es évek folyamán történt, amikor is a GULAG-szisztéma virágzott az országban. A munkatáborokból kiszabaduló emberek tekintélyes része nem tért, nem térhetett vissza hazájába, hanem a komi földön telepedett le. Az idegen lakosság tehát tovább nőtt. A komi föld a szovjet terjeszkedés és gyarmatosítás áldozata lett.

A 20-as évek elején a fiatal zürjén értelmiség munkálkodása révén fejlődésnek indult a komi-zürjén és komi-permják irodalmi nyelv, a szépirodalom, megindult az anyanyelvi oktatás, a színjátszás. A hatalom birtokosai és irányítói, akiknek célkitűzése és eszménye az internacionalista-kommunista eszmeiségű szovjet ember (homo sovieticus) megteremtése volt, nem nézték jó szemmel a kis népek, így a zürjének nemzeti törekvéseit. A 30-as években az ún. tisztogatások (чистка) keretében megkezdődött a zürjén értelmiség üldözése és likvidálása. A cél a nemzeti kultúra tönkretétele, a nyelv és a tradíciók lerombolása, a nemzeti történelem meghamisítása volt. Az 50-es évek közepe táján bizonyos keretek között engedélyezték és elősegítették a szovjet típusú, vagyis „tartalmában szocialista, formájában nemzeti” kultúra fejlődését. Érthető, hogy ilyen körülmények között a zürjén nemzeti tudat egyáltalán nem vagy csak csökevényesen tudott kifejlődni. A nemzeti tudat meghatározói a közös nyelv, a közös történelmi múlt, a szülőföldre való ragaszkodás: a hazaszeretet. Nos, a közös nyelv, a zürjén csupán a nagyorosz nyelv árnyékában, annak szárnyai alatt fejlődhetett. Legfőbb hatóterülete a szépirodalom, de az anyanyelv mind a mai napig nem vált az egyetemes kultúra, a tudomány, a politika és a közélet nyelvévé a Komi Köztársaságban: A hazaszeretet és a történelem csak a Szovjetunió vonatkozásában érvényesülhetett. A saját föld szeretete és történelmének megismerése lokálpatriotizmusra és tájismeretre (краеведение) szorítkozhatott, melynek a szovjet internacionalizmusban kellett feloldódnia és elvegyülnie. Nem véletlen, hogy zürjén nemzeti történelmet mind a mai napig nem tanítottak az iskolákban.

3. A peresztrojkának nevezett gazdasági reformok és politikai enyhülés kezdetekor 1989/90-ben kezdődött a zürjén nemzeti tudat újbóli felébredése. Milyen ma a zürjén nemzeti tudat? A. Konjučov (1993: 58, 62) szerint egy vizsgálat kimutatta, hogy az önazonosság döntő tényezőjének a zürjének 79,6%-a a nyelvet tekintette. A zürjén nép mai reneszánszát illetően a vélemények nagyon megoszlanak: a férfiak, a városok és a kerületi központok lakói optimistábbak, mint a nők és a falusi lakosság. Egyáltalán az idősebbek optimistábbak, mint a fiatal és a középgeneráció. Ez a szociológiai körülmények figyelembevételével könnyen megérthető: a fiatal és a középgeneráció a városokban és a nagyobb településeken egyáltalán nem vagy csak rosszul beszél zürjénül. Nem részesült anyanyelvi oktatásban, nem ismerhette meg nemzeti történelmét és kultúráját. Így zürjén nemzeti identitástudata nem fejlődhetett ki. A falusi lakosság beszél ugyan zürjénül, de a tudatosan alacsonyán tartott nemzeti kulturális ismeretek nem teszik lehetővé a nemzeti öntudat kibontakozását.

Milyen alapokra és forrásokra támaszkodhat tehát ma a zürjén nemzeti ébredés? 1924-ben a zürjénésítő bizottság elhatározta, hogy két hivatalos nyelv van komi földön: zürjén és orosz. Akkor az alsó osztályok tanítási nyelve a zürjén volt. Az 1950-es években a zürjén iskoláknak csak a fele volt zürjén nyelvű. 1989-ben 600 iskolá közül 193-ban volt zürjén nyelvű tanítás. A felsőbb osztályokban a legutóbbi időkig a zürjén nyelv és irodalom szaktárgyként szerepelt, vagyis a zürjén nyelv helyzete az idegen nyelv oktatásával volt azonos. A fővárosban évtizedeken át egyáltalán nem volt zürjén nyelvű oktatás. Ma a nemzeti iskolákban az ötödik osztálytól kezdve a tanítás nyelve zürjén. 1992 óta Syktyvkarban zürjén gimnázium működik. 1989-ben 1 044

óvoda közül 250-ben tanítottak zürjén nyelven. Az elkövetkező években még 200 óvodában vezetik be a zürjén nyelvű nevelést.

1932 óta a zürjén tanítókat/tanárokat a főváros Pedagógiai Intézetében képezték ki. A Syktyvkari Egyetemet 1972-ben alapították. A Nyelvtudományi Karon zürjén nyelvet, irodalmat és finnugor filológiát oktatnak. Az Orosz Tudományos Akadémiának a fővárosban Komi tagozata (másképp: Komi Tudományos Központ) van, ahol egyebek közt a zürjén nyelv és irodalom, történelem, néprajz, folklór, régészet kutatásával is foglalkoznak.

A zürjén nyelvű hírszolgálat nem mondható kielégítőnek. Naponta csak 1–2 óra zürjén adás van a rádióban és a televízióban. Az újságok, folyóiratok száma nem nagy. A fontosabbak a következők: *Komi mu* (Komi föld) (korábban *Jugid tuj* (Világos út), 1918 óta jelenik meg, hetente háromszor); *Vojviv Kožuv* (Északi csillag) irodalmi folyóirat (1926 óta); *Čuškan-zi* (Darázs) satírikus lap; *Bi-kiñ* (Szikra) gyermeklap; *Jelega* (Visszhang) ifjúsági lap. Két színház van Syktyvkarban: drámai és zenei színház (zürjén és orosz nyelvű programmal).

1989. december 1-én alakult meg a syktyvkari drámai színházban a *Komi kotir* (Komi fészek) nevű társaság. A társaság elnöke G. Juškov költő és író, a Komi Írószövetség elnöke. A társaság célkitűzése a komi nyelv és kultúra ápolása, saját gazdasági rendszer bevezetése, természetvédelem, stb.

1992-ben lépett életbe a nyelvtörvény. Eszerint a Komi Köztársaságban a hivatalos nyelv a zürjén és az orosz (ebben a sorrendben). A nyelvtörvény szerint a zürjének alapjogai kiszélesednek. Minden hivatalos írást (személyi igazolványokat, útleveleket is) két nyelven kell kiállítani, a helynevek kétnyelvűek. Fokozatosan be kell vezetni a zürjén nyelv használatát a hivatalokban. Meg kell szervezni a kétkamarás országgyűlést: 1) a Köztársaság Háza, 2) a Komi Nép Háza. A nyelvtörvény érvényre juttatását három fokozatban kívánják megvalósítani. Az első fokozatban (3–5 év) megteremtik a zürjén nyelvű oktatás kereteit (az alap-, közép- és felső oktatást). A második fokozatban lényegesen növekedni fog a zürjén nyelvet használók száma. A harmadik fokozatban a zürjén lesz a köztársaság hivatalos nyelve. A nyelvtörvény megvalósításához a tervek szerint 10–15 év szükséges.

4. A komi-zürjén és a komi-permják irodalmi nyelv problémái. – Az irodalmi nyelv korszakolása: A 20. század 20-as éveitől nem beszélhetünk külön komi-zürjén és komi-permják irodalmi törekvésekről.

1) Ózürjén irodalmi nyelv. A zürjén írásbeliség kezdete a 14. század végéig – a 15. század elejéig, Permi Szent István és misszionáriusai tevékenységéig nyúlik vissza. Permi Szent István a zürjének számára külön, ún. abur-jegyves írásrendszert alkotott. Ez az írásrendszer a cirill, görög, héber, örmény betűk módosítása és a zürjén tulajdonjegyek (*tamga*-jelek, zürjénül: *pas*) felhasználása révén jött létre: Permi Szent István és paptársai irodalmi tevékenységének az eredményei ózürjén nyelvre lefordított bibliai szövegtörödékek, liturgikus szövegrészek és imádságok. E nyelvemlékek egy része ikonfeliratok formájában őrződött meg, más része másolatban – cirillbetűs átírásban – maradt fenn. Ez a vallási témakörre szorítókozó írásbeliség a 15–16. század után fokozatosan elapadt. A töredékes miseszöveget a 17. században írták át cirill betűkkel.

2) Zürjén írásbeliség a 18. században. – A beszélt nyelv lényegesen eltért a számos neologizmust (szokatlan szóképzéseket, tükörfordításokat) és óegyházi szláv szintaktikai szerkezetet tartalmazó ózürjén nyelvtől. Ez a körülmény lehetett a fő oka annak, hogy a 18. században az ózürjén nyelvet olyan irodalmi nyelvi próbálkozással helyettesítették, amelynek alapját az élő nyelvjáráások képezték. Fennmaradt nyelvmélekek: Божественная служба (istentisztelet), 1779–1789-ben volt használatban; Разговорник (Társalgás: példamondatok, szókapcsolatok, szójegyzék). I. I. Lepechin tette közzé 1780-ban. Eme irodalmi nyelv szintén az AV nyelvjáráson alapult, miként az ózürjén nyelv is, de már / ~ v váltakozással.

3) Zürjén irodalmi nyelv a 19. században és a 20. század elején. – E korszak első felének főbb termékei nyelvtanok (Flërov 1813, Savvaitov 1850, Popov 1868) és A. Šergin Máté-evangélium fordítása (1823). A 19. század második felében kezdte meg működését I. A. Kuratov (1839–1875), a zürjének első klasszikus költője. Életében csupán néhány költeménye jelent meg folyóiratokban, összegyűjtött művei kiadására először 1939-ben került sor. A zürjén irodalmi nyelv normáinak megteremtésében kimagasló érdemeket szerzett G. S. Lytkin. A. A. Cember az első világháború előtt zürjén népmeséket és egy orosz–zürjén szótárt adott ki. Még az első világháború előtt indult M. N. Lebedev (1877–1951) költői munkássága is. Ebben a korszakban a legtöbb mű Szkr.-KV nyelvjáráásban íródott, I. A. Kuratov az Sz. nyelvjárást használta, A. Popov katekizmusfordítása pedig I nyelvjáráásban jelent meg.

4) A komi-zürjén irodalmi nyelv megteremtése a forradalom után. – Fentebb röviden vázoltuk, hogy az irodalmi nyelv normáinak kidolgozói nem minden előzmény nélkül kezdtek meg tevékenységüket. Az irodalmi nyelv, az anyanyelvi oktatás problémáit a zürjén tanítók és tanárok tanácskozásain vitatták meg: 1918. júniusában Jarenszkban és 1918. augusztusában Ust-Vymben. Az irodalmi nyelv alapjává a már publikációs hagyományokkal rendelkező Syktyvkar környéki nyelvjárást tették meg. Ezt a KV-Szkr. nyelvjárást beszéli a komi-zürjén lakosságnak kb. a fele (48%-a), közel áll hozzá az AV, FV és a Sz. nyelvjárás. A tanácskozások résztvevői V. A. Molodcov cirillbetűs, fonematikai elveken alapuló írásrendszerét fogadták el. V. A. Molodcov a maga korában nagy tekintélynek örvendett: L. V. Ščerbánál tanult Szentpétervárott, a zürjén helyesírási problémákat vele tanácskozta meg. Ez az írás volt használatban a 30-as évek elejéig. 1930-ban a latin ábécére tértek át, majd 1939-ben újból a cirill írást vezették be. – A komi-zürjén irodalmi nyelv kiválasztott, megalkotott és elfogadott normáival a nyelv különböző síkján (hangtan, alaktan, szintakszis, szókincs) itt nem foglalkozunk, mivel ezek közismertek. A komi-zürjén irodalmi nyelvtervezés és nyelvújítás több évtizedes múltra tekint vissza és ma is folyik. Kívánatos, hogy ez a munka a mai szabadabb légkörben tovább folytatódjék: további nyelvtervezésre és -újításra van szükség, hogy a zürjén nyelv az élet minden területén (szépirodalom, politika, tudomány stb.) a modern idők követelményeinek megfelelő kommunikációs eszközzé váljék.

5. A komi-permják irodalmi nyelv kérdése. – A 20-as évek elején a zürjénség déli csoportja, a komi-permjákok számára a szovjet nagyhatalmi divide et impera elv alapján külön irodalmi nyelvet alkottak. Az irodalmi nyelv alapjává az eredeti / helyén

v, w hangot használó Kudymkar-Ínva környéki nyelvjárást választották, azzal az eltéréssel, hogy az / hang esetében a komi-zürjén / ~ v váltakozást fogadták el. Az északi permják nyelvjárások az / típusba tartoznak. A komi-permják irodalmi nyelv megteremtésére semmiképpen nem lett volna szükség. A megosztást sugalmazó és támogató külső erők és a tévesen értelmezett komi-permják identitástudat tették lehetővé ezen külön irodalmi nyelv megteremtését. Egységben az erő: régi alapelv. Valljuk, hogy a saját permják önazonosságtudatot, együvé tartozást, lokálpatriotizmust semmi sérelem nem érte volna, ha az egész zürjén nemzet számára egységes irodalmi nyelv jöhetett volna létre. Még rá gondolni is szörnyű, hogy pl. mennyivel inkább a sors kénye-kedvének kiszolgáltató voltna az észet nemzet, ha az egymást alig értő északi és déli nyelvjárások alapján annak idején két irodalmi nyelvet hoztak volna létre. A nyelvjárások eltérése, a nehéz megértése meglehetősen primitív érv az egységes irodalmi és köznyelv ellen. Ha ilyen elveket követtek volna más nemzetek, akkor ma nem volna egységes angol, finn, német, olasz stb. irodalmi nyelv. Még nem késő, pontosabban még megvolna a lehetőség arra, hogy a zürjénség egyetlen irodalmi nyelvet fogadjon el. A komi-zürjén és komi-permják nyelvjárások közötti hangsúlyozásbeli, hangtani, alaktani és szókincsbeli eltérések nem jelentenek áthidalhatatlan akadályt. A beszélők számaránya, a történelmi és irodalmi hagyományok, továbbá a nyelv fejlettsége révén (ne feledjük: a komi-permják irodalmi nyelv át- és át van itatva orosz hatásokkal) az egységes irodalmi nyelv a mai komi-zürjén irodalmi nyelv kell, hogy legyen. A majdani egységes irodalmi és köznyelv az egész zürjén nemzet érintkezési eszközévé kell, hogy váljon, amelyet mindenkinek az iskolában kell elsajátítania. Persze emellett – ha óhajtja – mindenki beszélheti szűkebb szülőföldje saját nyelvjárását is (Ud., I, Vym., ÉP, DP stb.), hogy vidéke vagy faluja lakóival való érzelmi összetartozását ezáltal is kifejezhesse.

Az idézett zürjén nyelvjárások rövidítései

AV = alsó vicsegdai nyelvjárás

DP = déli permják nyelvjárás

ÉP = északi permják nyelvjárás

FV = felső vicsegdai nyelvjárás

Y = izsmai nyelvjárás

KV = közép vicsegdai nyelvjárás

Sz. = sziszolai nyelvjárás

Szkr. = Syktyvkar = (Sziktyvkár) környéki nyelvjárás

Ud. = udorai nyelvjárás

Vym. = vymi nyelvjárás

IRODALOM

- Baraksanov, G. G. 1964: *Formirovanie jazykovykh norm komi literaturnogo jazyka*. Syktyvkar.
- Baraksanov, G. G. 1986: *Istorija komi literaturnogo jazyka i problemy jazykovej normy*. Syktyvkar.

- Kokkonen, Paula 1992: Komit eli syrjäänit. In: Johanna Laakso (red.): *Uralilaiset kansat*. Juva.
- Kokkonen, Paula 1993: Permiläiset kielet tänään. In: Tapani Salminen (red.): *Uralilaiset kielet tänään*. Kuopio.
- Konjuchov, A. 1993: Historic Consciousness of Komi People (A Sociological Approach): In: Puzstay János (red.): *Specimena Sibirica 8*. Szombathely (Savariae).
- Lytkin, V. I. 1969: Komi-zyrjanskij jazyk. In: N. A. Baskakov (red.): *Osnovnye processy vnutri-strukturnogo razvitija tjurkskich, finno-ugorskich i mongolskich jazykov*. Moskau.
- Markov, V. 1993: Ethnopolitical situation in the Republic of Komi. In: Puzstay János (red.): *Specimena Sibirica 8*. Szombathely (Savariae).
- Zsirai, Miklós 1937: *Finnugor rokonságunk*. Budapest.

DIE SPRACHLICHE SITUATION UND DIE PROBLEME DER SCHRIFTSPRACHE BEI DEN SYRJÄNEN

KÁROLY RÉDEI

Zuerst werden die politischen, demographischen, wirtschaftlichen und soziologischen Zustände und Umwandlungen seit dem Ende des 19. Jahrhunderts untersucht. Danach folgen die Fragen der Zweisprachigkeit und des syrjäischen Erwachens in der zweiten Hälfte des 20. Jahrhunderts. Probleme der komi-syrjäischen und komi-permjakischen Schriftsprache: 1) Altsyrjäische Schriftsprache; 2) Syrjäisches Schrifttum im 18. Jahrhundert; 3) Syrjäische Schriftsprache im 19. Jahrhundert und am Anfang des 20. Jahrhunderts; 4) Die Schaffung der modernen syrjäischen Schriftsprache nach 1920; 5) Die Frage der komi-permjakischen Schriftsprache.